

EBÛ AMR ED-DÂNÎ VE ESERLERİ

Abdurrahman ÇETİN*

Bundan önceki makalemizde de kaydettiğimiz gibi Ebû Amr ed-Dânî (371-444/981-1053), küçük yaşlarda ilme başlamış; Kurtuba, İstice, Beccâne, Sarakosta ve Übbede.. gibi beldelerde birçok üstaddan ilim almış ve onlardan nakillerde bulunmuştur. Daha sonra o, ilmî yolculuklar yaparak Kayravan, Kahire, Fustat, Mekke ve Medine'yi dolaşmış ve buralarda çeşitli ilimleri tahsil etmiştir.

Onun ilim tahsilinde daima yazmayı ve yazdıklarını hâfızasına nakşetmeyi şiar edindiği anlaşılmaktadır. Nitekim onun: "Gördüğüm her şeyi yazdım, her yazdığım şeyi ezberledim", sözü meşhur olmuştur. Demek ki O, ilmî hem yazmak ve hem de ezberlemek suretiyle iki yönlü ve sağlam bir şekilde tesbit etmiştir. "Ezberlediğim hiçbir şeyi de unutmadım", sözüyle de, öğrendiklerini daima canlı tutmaya çalıştığını ifade etmek istemiştir.

İşte ed-Dânî, bu metodla elde ettiği ilmî tam bir şekilde hazmedip kendine mal ettikten sonra, talebe yetiştirmenin yanında, eserler telif etmeğe de başlamıştır. Kaynaklar, onun eserlerinin sayısının 120 civarında olduğunu haber veriyorlar¹. ez-Zirikî, Ezher kütüphanesinde "Fihrisü tesânîfi'd-Dânî" isimli yazma bir risale bulunduğunu zikretmekte ise de², müellefimizin el-Muhkem'ini neşreden Dr. İzzet Hasen, adı geçen nüshayı bulamadığını bildirmektedir³. Yakût el-Hamavî (627/1229) ise, bizzat ed-Dânî'nin, kendi eserlerini bir ürcûze (manzûme) içerisinde zikrettiğini kaydetmektedir⁴. ed-Dabbî (599/1202) de, hocalarının, müellefimizin teliflerinin isimlerini bir cüzde topladıklarını ve bunların

* Doç. Dr.; Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Tefsir ve Hadis Bölümü Öğretim Üyesi

1 Bkz.: ez-Zehabî, Ma'rifetü'l-kurrâ, I, 327; ed-Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirîn, I, 375; Şemseddin Sami, Kamûsu'l-a'lâm, I, 744; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyyetü'l-ârifin, I, 653; el-Büstânî, Dairretü'l-meârif, II, 280.

2 ez-Zirikî, el-A'lâm, IV, 367.

3 Bkz: el-Muhkem, mukaddime, s. 14.

4 Yakût, Mu'cemü'l-üdeba, V, 36.

100 kadar olduğunu haber vermektedir⁵. Belki de bu sayıya risaleleri dahil edilmiştir. Demek ki ed-Dânî'nin irili ufaklı 120 kadar eseri vardır. Onun çocukluk ve ilimde yetişme çağı olan ilk otuz yılını çıkarırsak, kalan ömrünün her yılına üç eser isabet ettiğini anlarız ki bu da bize, onun velûd bir müellif olduğunu gösterir.

Burada şunu da ifade edelim ki, ed-Dânî'nin eserleri, çalakalem yazılmış kitaplar değildir; bunlar, yılların birikimiyle hazırlanmış büyük emek mahsûlü eserlerdir. Şâyet tenkid edilecek birşey söylemek gerekirse, eserlerinden bazıları, diğer bazı eserlerinin şu veya bu şekilde (özetleme, bölme, genişletme veya manzûme haline getirme gibi) tekrarı gibidir.

Ebû Amr ed-Dânî, kitaplarını hazırlarken, gerek şeyhleri kanalıyla rivâyet şeklinde, gerekse daha önce yazılmış eserlerden nakil yoluyla pekçok haber ve eseri gözönüne alıp değerlendirmiştir. Ancak o, naklettiği rivâyet ve bilgileri sadece kaydetmekle yetinmemiş; gerektiğinde tenkid etmiş, münakaşalara girişmiş ve sonunda kendi tercih ve görüşünü ortaya koymuştur.

Kaynaklarda ifade edildiğine göre ed-Dânî, çevresinde öyle bir şöret ve güven sağlamıştı ki, onun hakkında o devrin üstadları şöyle derlerdi: "Eskilerin haberlerine ve selefîn sözlerine dair bir mesele sorulsa o, her birini, kendisine nakleden üstadlarından esas söyleyenine varan bir senetle, meseleyi bütün yönleriyle anlatırdı"⁶.

Müellifimizin eserlerini değerlendirme sadedinde İbn Beşkuvâl (578/1182) şöyle diyor: "O, Kur'ân ilimlerini, rivâyetlerini, tefsirini, manalarını, tarîklarını ve irabını bilmede üstad olmuş imamlardan birisi olup, bu alanda, sayılması uzun sürecektir çok güzel ve faydalı eserler telif etmiştir"⁷. ez-Zehbî (748/1347) ise: "Kurrâ, onun kitaplarına boyun eğmiştir. Onun kıraat, resm-i hatt, tecvid, vakf ve ibtidâ ilimlerindeki nakillerine güvenmişler ve itimad etmişlerdir"⁸ demektedir. İbn Haldûn (808/1406) da aynı kanaattadır⁹. el-Yâfiî (768/1366) de onun eserlerini "sağlam" olarak vasıflandırmıştır¹⁰. Kıraat ilminin büyük üstadlarından İbnü'l-Cezerî (833-1429) ise bu konuda şöyle demektedir: "Onun kitaplarına bakan kimse, onun derece ve büyüklüğünü ve bu alanda Allah'ın ona olan lütfunu anlar"¹¹. Öte yandan el-Makkarî (1041-1631): "Onun kitapları Hicaz, Mısır, Mağrib ve Endülüs'te devamlı okunan kitaplardır"¹² demek-

5 ed-Dabbî, Buğyetü'l-mültemis, s. 412.

6 Bkz: İbnü'l-Cezerî, Gâyetü'n-nihâye, I, 504; Taşköprîzâde, Miftâhu's-scâde, II, 48.

7 İbn Beşkuvâl, Kitâbü's-sıla, s. 406.

8 ez-Zehbî, Tezkiratü'l-huffâz, II, 1121.

9 İbn Haldûn, Mukaddime, s. 437-438.

10 el-Yâfiî, Mir'âtü'l-cinân, vr: 333b.

11 İbnü'l-Cezerî, age, I, 504-505.

12 el-Makkarî, Nefhu't-tîb, II, 550.

tedir ki gerçekten Berlin, Viyana, Paris, Cezayir, Mısır, Şam, Musul, Hindistan, Münih, Bağdat, Londra ve İstanbul.. gibi dünyanın birçok yerindeki kütüphanelerde, ed-Dânî'nin eserlerinden birkaçını bulmak mümkündür.

Müellifimiz çok eser telif etmiş olmasına rağmen, yukarda da işaret ettiğimiz gibi, "işini sağlam ve güzel yapan" bir kimse idi¹³. Bu bakımdan onun eserleri, yüzyıllar boyu elden ele dolaşmış ve bu sahanın âlimlerine örnek ve kaynak olmuştur. Nitekim ondan sonra gelen, Kıraat ilminin yıldızlarından eş-Şâtîbî (590/1193) ve İbnü'l-Cezerî gibi üstadlar, bazı mühim teliflerinde, müellifimizin eserlerini esas almışlar ve ondan azami derecede istifade etmişlerdir.

Aşağıdaki listede görüleceği üzere Ebû Amr ed-Dânî, başta Yedi Kıraat (kıraat-ı seb'a) olmak üzere, bazı münferid kıraatlar, tecvid, mushafların yazısı, mushaflarla ilgili teknik bilgiler, feth ve imâle, idğâm, vakf ve ibtidâ ve tabakâtü'l-kurrâ.. gibi bu ilmin bütün şubeleriyle ilgili değerli birçok eser yazmıştır. Ayrıca onun hadis ve kelâma dair eserler telif ettiği de bilinmektedir.

Biz bu makalemizde işte bu büyük bilginin eserleri hakkında, daha önce yaptığımız tezimizden¹⁴ yararlanarak, kısa bilgiler sunacağız. Müellifimizin eserlerini tesbit edebilmek gayesiyle, başta onun mevcut kitaplarında yaptığı atıflar olmak üzere, Keşfu'z-zünûn ve Zeyl'î baştan sona taranmış; ayrıca yine bu gaye ile çok sayıda tarih ve tabakat kitabı gözden geçirilmiştir. Bundan başka 60 kadar kütüphanenin kitap listelerini kapsayan 200 civarında "kısm"ın katalogları da incelenmiştir. Bunlar arasında, Türkiye'deki yazma eser bulunan kütüphanelerin hemen tamamının ve diğer ülkelerdeki mühim kütüphanelerin katalogları bulunmaktadır. Bu araştırmamız sırasında bunlarda yapılan bazı yanlışlıklar tesbit edilmiştir. Diğer bir tesbitimiz de şu olmuştur ki, meşhur tabakat kitapları, onun eserlerinden sadece bir kısmını zikretmekle yetinmişlerdir. Bunların kaydettikleri eser sayısı, en fazla olanında 25 civarındadır. Biz bu eserlerden ve taradığımız kataloglardan bunların 50'sinin ismini tesbit etmiş bulunuyoruz. Aşağıda bunları alfabetik olarak ve yerimiz miktarınca kısa kısa tanıtmaya çalışacağız:

el-Beyân fî addi âyi'l-Kur'ân: Bu kitap, Kur'ân-ı Kerim'in faziletleri, sûre, taşir, tahmis, âyet, kelime, harf, hareke vs. parçaları ve sûrelerin teknik özelliklerine dair 92 bab'tan oluşan kıymetli bir eserdir. Eski kaynakların kaydetmediği bu eserin Süleymaniye kütüphanesinde birisi bizim tesbitimiz olmak üzere iki, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi ve Rampûr yazmaları mevcuttur. Çok faydalı bilgilerin ve ilgi çekici karşılaştırmaların bulunduğu bu eserinde müellifimiz, işlediği konularla ilgili olarak 50'ye yakın şahıstan 200'den fazla rivâyette bulunmuştur.

13 İzzet Hasen, el-Muhkem, mukaddime, s. 14.

14 Abdurrahman Çetin, Ebû Amr ed-Dânî Hayatı ve Eserleri, Bursa-1980 (Basılmamış doktora tezi).

el-Beyân ve'l-idgâm: ed-Dânî, İdgâmü'l-kebîr adlı eserinde bu isimde bir kitabına atıfta bulunmaktadır¹⁵. Kaynaklardan hiçbirisi bu eserden söz etmemektedir.

Câmiu'l-beyân fi'l-kırââti's-seb': Yedi Kıraat'a dair mükemmel bir eserdir. Kaynakların hemen hemen ittifak ettikleri gibi bu kitap, ed-Dânî'nin "en güzel ve en büyük" eseridir. O, bu eserinde, bu ilimdeki bütün bildiklerini toplamıştır, denilmektedir. Eser, 500'den fazla rivâyet ve tarîkı ihtiva etmektedir. Müellifimiz bu kitabını yazarken 100'e yakın şahıstan ve 90 kadar eserden 2600 civarında rivâyet ve nakilde bulunmuştur ki bu günümüz anlayışıyla o kadar dipnot demektir. Bu eser, kendi alanında, sonradan yazılanlara baş kaynak olmuştur. Meselâ İbnü'l-Cezerî 799/1396'da Bursa'da telif ettiği iki cildlik en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr isimli meşhur eserinde, müellifimizin bu kitabından pekçok nakilde bulunmak sûretiyle, kitabının birinci derecede kaynağı yapmıştır. Câmiu'l-beyân'ın yazmalarının az oluşu, değerinin azlığına veya ilgi görmediğine delâlet etmez. Bunu, Câmiu'l-beyân'ın muhtasarı diyebileceğimiz ve yine müellifimize ait et-Teyisîr'in halka yetecek hacimde bulunması ve meşhur olması şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca bu eserin oldukça hacimli (Nuruosmaniye nüshası 253, Hidîviyye nüshası 375 ve Bankipore nüshası 670 yaprak civarında) olması sebebiyle istinsahının güçlüğü ve aradan birçok savaşların cereyan ettiği uzun asırların geçmiş olmasının da bunda rol oynadığı şüphesizdir. Yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi bu değerli eserin bilinen üç nüshasından en eskisi Nuruosmaniye nüshasıdır. Eserin başındaki ifadelerden, müellifimizin bu kitabını olgunluk devresinde – vefatından dört sene önce – tamamlamış olduğu, en azından bu tarihte (440/1048) eserine son şeklini vermiş olabileceği anlaşılmaktadır.

el-Fiten ve'l-melâhim: İbnü'l-Cezerî ve ed-Dâvûdî (945/1538) bunun bir ciltlik, ez-Zehabî ise iki ciltlik bir eser olduğunu haber veriyorlar ki yazma halinde olduğu için ikisi de doğrudur. Bu kitap muhtemelen, ed-Dânî'nin, devrindeki karışıklıklardan etkilenerek kaleme aldığı bir eser olsa gerektir.

İcâzü'l-beyân fî kıraati Verş: Bu eser, İmam Nâfi (169/785) in talbesi ve râvisi olan Verş lâkabıyla bilinen Osmân b. Saîd (197/812) in vecihlerine dairdir¹⁶. Berlin ve Paris kütüphanelerinde birer nüshası bulunmaktadır.

İdgâmü'l-kebîr: Orta hacimli, 9 bab'tan müteşekkil bir eserdir. Müellifin kendisinin de bildirdiği gibi eserde Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî (202/817) nin rivâyeti üzere İmâm Eb û Amr (154/770) ın idgâm-ı kebîri anlatılmaktadır. Bu kitabın Süleymaniye, Kahire ve British Museum'da birer nüshası mevcuttur.

15 Bkz: ed-Dânî, İdgâmü'l-kebîr, vr: 32b.

16 Cheneb, M. Ben, Dâni, İ.A., III, 467.

el-İhâle: Müellifimizin böyle bir eserinin olduğunu sadece Şemseddin Sami (1322/1904) zikretmektedir¹⁷.

el-İktisâd fî'l-kırââtî's-seb': ed-Dânî'nin Yedi Kıraat'a dair meşhur et-Teysîr isimli eserinin manzûm şeklidir. Mevcud olup olmadığı bilinmemektedir. Müellifimiz et-Tehzîb'inde bu eserine de atıfta bulunmuştur. Bu eser hakkında kaynaklarda farklı isimler zikredilmektedir. ez-Zehabî "el-İktisâr" derken, İbnü'l-Cezerî, ed-Dâvûdî ve Taşköprizâde "el-İktisâd" lâfzını kullanmışlardır. Buna karşılık Kâtib Çelebi (1067/1656) ve ondan sonra gelen bazı müellifler bu kitabın ismini "el-İktisâd fî resmî'l-mushaf" şeklinde kaydetmektedirler¹⁸. Buna göre bu eserin Mushafın yazısına dair olması gerekir. Netice olarak müellifimizin aynı isimde fakat farklı muhtevada iki eser yazmış olabileceği ortaya çıkar ki bizce bu zayıf bir ihtimaldir. Çünkü eski kaynaklardan bunun Yedi Kıraat'a dair manzûm bir eser olduğu tasrih edilmiştir. Muhtemelen bu hata Katib Çelebi'den kaynaklanmıştır.

el-İşâre: Sadece ez-Ziriklî, bunun müellifimize ait ve kıraata dair yazma bir eser olduğunu kaydetmektedir¹⁹.

Kıraatü İbni Kesîr: Prof. Fuat Sezgin, İbn Kesîr (120/737)'den bahsederken, onun kıraatına dair yazılmış eserler arasında, yukarıdaki isimde müellifimize ait bir eser olduğunu ve bunun Rabat Mektebetü'l-Evkaf'da bulunduğunu bildirmektedir²⁰.

Kitâbü ihtilâfihim fî'l-yâât: ez-Zehabî, Yâkût'a dayanarak, bunun üç ciltlik, İbnü'l-Cezerî ve ed-Dâvûdî ise bir ciltlik bir eser olduğunu kaydediyorlar. Müellifimiz de et-Tehzîb'inde bu kitabına işaret etmiştir²¹.

Kitâbü'l-imâlât: Bu eseri sadece İbnü'l-Cezerî zikretmektedir²². Fakat bunun aşağıda gelecek "Kitâbü'l-lâmât" olması ihtimal dahilindedir. Nitekim Otto Pretzl aynı görüşü ifade etmiş, Ğâyetü'n-nihâye'nin bir başka yazmasında bu ismin bulunmadığını belirtmiştir²³.

Kitâbü'l-imâle: Bu eserin varlığını da İbnü'l-Cezerî'den öğrenmekteyiz. O, feth ve imâle bahsini anlatırken, iki yerde bu eserden iktibasta bulunmaktadır²⁴.

Kitâbü'l-lâmât ve'r-râât li Verş: Verş rivâyetine dair bir ciltlik bir eser

17 Şemseddin Sami, age ve yer.

18 Bkz: Kâtib Çelebi, Keşf., I, 135; el-Büstânî, age ve yer; Şemseddin Sami, age ve yer; Bağdatlı İsmail Paşa, age ve yer.

19 ez-Ziriklî, el-A'lâm, IV, 367.

20 Fuat Sezgin, GAS, I, 7.

21 Bkz: et-Tehzîb, vr: 20b.

22 Bkz: İbnü'l-Cezerî, Ğâyetü'n-nihâye, I, 505.

23 Bkz: et-Teysîr, mukaddime, s. ze.

24 İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 48, 49, 89. Ayrıca bkz: Ğâye, I, 505.

olup, müellifimiz Câmîu'l-beyân'ında²⁵, İbnü'l-Cezerî de en-Neşr'inde²⁶ bu esere atıfta bulunmuşlardır.

Kitâbü'l-mûciz: Bu eserin varlığını en-Neşr'den öğreniyoruz. İbnü'l-Cezerî, adı geçen eserinde, Besmele bahsinde, müellifimize ait olduğunu bildirdiği Kitâbü'l-mûciz isimli eserden, beş satırlık bir iktibasta bulunmaktadır²⁷.

Kitâbü'n-nakt: Bu eser, mushafların noktalanması ve Kur'an lâfızlarının zabtının keyfiyeti ile ilgili, el-Mukni'e mülhak muhtasar bir risâleden ibarettir. el-Mukni'in sonunda yer almaktadır.

Kitâbü'l-vakfî alâ kellâ ve belâ: Müellefimizin vakf ve ibtida hakkında yazdığı eserlerden birisi de budur. O, el-Müktefâ isimli eserinde bu kitabına atıfta bulunarak: "Ben, kellâ ve belâ üzerindeki vakfı, geniş bir şekilde bir kitapta zikrettim"²⁸ demektedir. Biz de bu bilgiye dayanarak eserin ismini bu şekilde kaydettik.

Kitâbü'l-vakfî ve'l-ibtidâ: Ebû Amr ed-Dânî, iki eserinde²⁹, İbnü'l-Cezerî de en-Neşr'inde³⁰ bu esere atıfta bulunmuşlardır.

Mezâhibü'l-kurrâ fi'l-hemzeteyn: Müellefimize ait bir ciltlik bir eser olup, Câmîu'l-beyân'da buna da atıfta bulunulmuştur³¹.

el-Mûdih fi'l-fethi ve'l-imâle: Adından da anlaşılacağı üzere, feth ve imâle hakkında bir eserdir. 30 baktan meydana gelmiştir. Müellifimiz konuları işlerken, 20 kadar şahıstan 80'e yakın rivâyette bulunmuştur. Onun hacimli eserlerinden birisidir. Bunun İstanbul Köprülü kütüphanesinde ve Kahire'de birer yazma nüshasının mevcut olduğu bilinmektedir.

el-Mûdih li mezâhibi'l-kurrâ: Hayruddîn ez-Ziriklî, bundan küçük bir eser diye bahsetmektedir³².

el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif: Kur'an'ın harekelenmesi ve noktalanmasına dair bize ulaşan eserlerin en büyüğü ve en güzeldir. Müellifimizin bu kitabı kaynaklarda "el-Muhkem fi'n-nakt" olarak geçmekte ise de, Dr. İzzet Hasen tarafından başlıktaki isimle (53+304 sayfa) olarak neşredilmiştir (Dımaşk-1960). Eser 43 baktan meydana gelmektedir. Nâşir bu eseri, Ankara Dil Tarih Coğrafya fakültesi kütüphanesindeki tek yazmaya dayanarak neşrettiğini ve arada 10 yapraklık üç bab ihtiva eden bir bölümün bulunmadığını ifade etmektedir. Yine nâşirin ifadesine göre bu eser, Meymûn el-Mesmûdî (816/1413) tarafından,

25 Bkz: Câmîu'l-beyân, vr: 102a.

26 Bkz: en-Neşr, II, 106.

27 Bkz: en-Neşr, I, 263.

28 Bkz: el-Müktefâ, vr: 10b.

29 Bkz: Câmîu'l-Beyân, vr: 109a; el-Müktefâ, vr: 8a.

30 Bkz: en-Neşr, II, 337.

31 Bkz: Câmîu'l-beyân, vr: 53a, 59a.

32 ez-Ziriklî, age, IV, 367.

başka bazı eserlerden de istifade edilerek, ed-Dürretü'l-celiyye adıyla nazmedilmiştir.

el-Muhtevâ fi'l-kırââti's-sevvâz: Kaynakların çoğu, müellifimizin eserleri arasında bu kitaptan da bahsetmiştir. Ancak Otto Pretzl, bunun – alfabetik sırasında kaydedeceğimiz – et-Ta'rif ile aynı olabileceğini tahmin etmektedir³³.

Mukaddimetü Ebî Amr: Sekiz yapraklık bir risâleden ibarettir. Bazı tecvid bahislerinden ve Ebû Amr kıraatına mahsus konulardan bahsetmektedir. İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır.

el-Mukni' fi resmi'l-mushaf: Kur'an-ı Kerim'in yazısı ve imlâsına dair kıymetli bir eserdir. Otto Pretzl tarafından "Kitâbü'l-mukni' fi ma'rifeti resmi mesâhîfi'l-emsâr maa kitâbi'n-nakt" (İstanbul-1932), Muhammed Ahmed Dehmân tarafından "el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhîfi ehlî'l-emsâr maa kitâbi'n-nakt" (Dımaşk-1949) ve Muhammed es-Sâdik Kamhâvî tarafından da "el-Mukni' fi resmi mesâhîfi'l-emsâr maa kitâbi'n-nakt" (Kahire-1978) isimleriyle neşredilmiştir. Eserde iki binin üzerinde kelimeden bahsedilmiştir. Müellefimiz bu kitabında 20 kadar şahıstan 100'den fazla rivâyette bulunmuştur. ed-Dânî'nin bu kitabı, eş-Şâtîbî tarafından "Akiletü etrâbi'l-kasâid fi esna'l-makâsîd" ismiyle nazmedilmiştir. Daha sonra bu eserler üzerinde şerhler de yazılmıştır ki bunların en meşhuru es-Sehâvî (643/1245) nin "el-Vesîle"si ve el-Ca'berî (723/1333) nin "Cemîle" isimli eseridir.

Müfredâtü'l-kurrâi's-seb'a: Yedi kıraata dair bir eserdir. İbnü'l-Cezerî bundan "Kitâbü'l-müfredât" adıyla büyük bir ciltlik eser olduğunu bildirmekte ve en-Neşr'de bu kitaptan sık sık nakillerde bulunmaktadır³⁴. Kahire Hidîviyye kütüphanesinde 168 yapraklık bir nüshası vardır.

Müfredetü Ya'kûb fi'l-kırâe: 15 varaklık bu eserde Nâfi kıraatından Kalûn (220/835) rivâyeti ile, Ya'kûb (205/820) kıraatından Ravh (235/849) rivâyeti arasındaki farklılıklar gösterilmektedir. Bundan sonraki bölümde ise, Ravh ile Ruveys (238/852) arasındaki ihtilâflar incelenmektedir. Bu eserin Nuruosmaniye ve Musul Evkaf kütüphanelerinde birer nüshası bulunmaktadır.

el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ: Ebû Amr ed-Dânî'nin vakf ve ibtidâya dair en güzel eseridir. Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre O, bu konuda en az üç eser yazmıştır. Fakat bunlar değişik eserlerde birbirine benzer yedi çeşit isimle kaydedilmiştir. Bu kitap 1984'te Beyrut'ta basılmıştır.

Risâle fi beyâni mezhebi Ya'kûb el-Ezrak: Mısır'da Verş'in halefi olan el-Ezrak (240/854)'ın vecihlerine dair olup, müellifimiz, Câmîu'l-beyân'ında buna

33 Bkz: et-Teysîr, mukaddime, s. hâ, dipnot: 2.

34 Msl. bkz: en-Neşr, I, 340, 383, 394; II, 48, 140, 184, 291, 313, 417 vs.

atıfta bulunmuştur. Bu eserin bir nüshası Tippu Sultan Şarkiyat kütüphanesinde mevcuttur³⁵.

Risâle fî hilâfi'l-kurrâ: Kıraata dair bu eserin bir nüshası Tunus Câmii Kebir'deki yazmalar arasında bulunmaktadır³⁶.

Risâle fî resmi'l-mushaf: Bağdat Evkaf kütüphanesinde bulunan 14 yapraklık bir eserdir. Risâlenin isminden ve katalogda nakledilen bir bölümünden anlaşıldığı kadarıyla bunun, mushaftaki bazı kelimelerin yazılışına dair bir eser olduğunu söylemek mümkündür³⁷.

es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten: Şam Zahiriye kütüphanesinde, 6 cüzlük hadîse dair bir eserdir. Adı geçen kütüphanenin katalogunda, yazmadaki tertibin karışık olduğuna dair bir ifade de yer almaktadır. Muhtemelen müellifimiz, isyanlar ve karışıklıklarla dolu bir devirde yaşadığı için, insanları uyarmak üzere konuyla ilgili bu eserini yazmıştır.

Şerhu'l-kasîdeti'l-Hâkâniyye fi't-tecvîd: Bu kitap, Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî (325/937)nin, Kasîdetü'r-râiyye fi't-tecvîd isimli eserinin, müellifimiz tarafından yapılan şerhidir. İbnü'l-Cezerî, bu kasideye, tecvid konusunda yazılan ilk eserdir, demektedir³⁸. Bu kaside, müellifimizin şerhlerine de dipnotlarda yer verilerek, Ali Hasen el-Bevvâb tarafından el-Mevrid, c. XVI, s. 115-128, Bağdat-1987'de neşredilmiştir. İlk tecvid kitabına yapılan bu şerhin Haydarabad ve Meşhed'de birer yazma nüshasının bulunduğu bildirilmektedir³⁹.

Tabakâtü'l-kurrâ: İbn Beşkuvâl, ed-Dabbî, ez-Zehabî ve İbnü'l-Cezerî gibi tabakat yazan müelliflerin geniş ölçüde yararlandıkları bu dört ciltlik eserin, halen mevcut olup olmadığı bilinmemektedir.

et-Taḥdîd fi'l-itkâni ve't-tecvîd: Tecvid'e dair mühim bir eserdir. Süleymaniye ve İstanbul Üniversitesi kütüphanelerinde nüshaları vardır. Tecvid konularını ayrıntılarıyla ihtiva eden, orta hacimli bu eserinde müellifimiz, kitabında 25 şahıstan 50 kadar rivâyete de yer vermiştir.

et-Takrîb: Bu eser, Paris Milli kütüphanesinde bulunan yedi yapraklık bir risâleden ibarettir⁴⁰.

et-Ta'rîf fi'htilâfi'r-ruvât an Nâfi': İmam Nâfi' kıraatına dair bir eser olup Fas-1982'de neşredilmiştir.

et-Ta'rîf fi'l-kırââti's-şevvâz: Cezâyir'de bir nüshasının bulunduğu bildiri-

35 Brockelmann, Supplementbande, I, 720.

36 Brockelmann, age ve yer.

37 Bkz: el-Câbüri, Fihri'sü'l-mahtûtât, I, 107.

38 İbnü'l-Cezerî, Ğâye, II, 321.

39 Brockelmann, age ve yer.

40 Georges Vajda, Index General, s. 671.

len⁴¹ bu eserin, yukardaki eserin aynısının olması ihtimal dahilindedir. Nitekim Cheneb, bu nüshanın, Nâfi'in râvilerinin muhtelif kıraatlarına dair olduğuna işaret etmektedir⁴².

Tebşiratü'l-mübtedâ ve tezkiratü'l-müntehâ: Bu eser, Şam Zâhiriyye kütüphanesinde bulunan 64 varaklık bir kitaptır. Daha önce kaydettiğimiz Müfredâtü'l-kurrâi's-seb'a'nın muhtasarı olduğu bildirilmektedir⁴³.

et-Tecrîd: Tecvidle ilgili bir eserdir. Bu kitabın varlığını en-Neşr'deki nakillerden anlamaktayız. İbnü'l-Cezerî, tecvid'le ilgili bazı bahislerde bu esere atıfta bulunmaktadır⁴⁴.

et-Tehzîb fi'l-kurâe: Yedi Kıraat imamlarının her birinin kıraatlarının prensiplerini ayrı ayrı gösteren ve bunların râvilerinin müşterek ve farklı okudukları yerleri bildiren bir eserdir. İslâm Ansiklopedisi⁴⁵ bu eserin Ayasofya nüshasını, Brockelmann⁴⁶ ise bu nüshayla birlikte Patna nüshasını haber vermektedir. Bankipore katalogunda⁴⁷ Ayasofya yazmasına da işaret edilmiştir. Biz Afyon Gedik Ahmet Paşa kütüphanesinde bir nüshasını daha tesbit ettik. Diğer kaynaklar müellifimizin bu eserinden bahsetmemişlerdir.

et-Telhîs fî kıraati Verş: Verş rivâyetine dair küçük bir eser olduğu bildirilmektedir⁴⁸.

et-Temhîd li'htilâfi kırâati Nâfi': Yirmi cüzden meydana geldiği bildirilen⁴⁹ büyük bir eserdir. Müellifimiz et-Tehzîb ve et-Teysîr'de bu kitabına atıfta bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî de en-Neşr'de, müellifimizin bu eserinden nakillerde bulunmaktadır⁵⁰.

et-Tenbîh ale'n-nakti ve's-şekl: Bazı kaynaklarda müellifimizin eserleri arasında bundan da bahsedilmektedir⁵¹. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, bundan iktibasta bulunmuştur⁵².

et-Teysîr fi'l-kirââti's-seb': Ebû Amr ed-Dânî'nin Yedi Kıraat'a dair en meşhur eseridir. İlim adamları ve halk tarafından çok tutulmuştur. Denilebilir ki, içinde yazma eser bulunan hemen her kütüphanede bu eserin bir veya birkaç

41 Brockelmann, GAL, I, 517.

42 Cheneb, Dâni, İ.A., III, 467.

43 Dr. İzzet Hasen, Fihrisü mahtûtât, I, 81.

44 Bkz: en-Neşr, I, 206; II, 91, 126.

45 Cheneb, age ve yer.

46 Brockelmann, GAL, I, 517; Suppl., I, 720.

47 Muînüddîn Meclevî, Bankipore Catalogue, XVIII, 63.

48 ez-Zehbî, Ma'rifetü'l-kurrâ, I, 327; İbnü'l-Cezerî, Çye, I, 505.

49 ez-Zehbî, age, I, 328; ed-Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessîrin, I, 375.

50 Kâtib Çelebi, Keşf., I, 493; Bağdatlı, Hediyye, I, 653.

51 Bkz: İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, I, 398.

52 Bkz: et-Tehzîb, vr: 206; et-Teysîr, s. 205; en-Neşr, I, 411, 412; II, 42.

yazma nüshasını bulmak mümkündür. Biz sadece İstanbul kütüphanelerinde 40 kadar yazmasının bulunduğunu tesbit ettik. Eser, Otto Pretzl tarafından (İstanbul-1930) neşredilmiştir. Ayrıca bir de Hindistan baskısının olduğu bildirilmektedir. et-Teysîr'in şerhleri de yapılmıştır. Bunlar arasında Abdülvâhid el-Bâhilî (570/1174)'nin Şerhu't-teysîr'ini, Ömer b. Kâsim el-Enbârî (750/1359)'nin el-Bedru'l-münîr'ini ve İbnü'l-Cezerî'nin Tahbîru't-teysîr'in zikredebiliriz. Ayrıca müellifimizin bu eseri, eş-Şâtübî tarafından Hırzû'l-emânî ve vechu't-tehânî isimle manzûm hale getirilmiştir ki birçok baskısı yapılan bu eser üzerine şerh ve ihtisarlarda yapılmıştır⁵³.

Tezkiratü'l-huffâz: İlgili kaynaklardan hiçbirisi bu eserden bahsetmemektedir. Biz, araştırmalarımız esnasında Afyon Gedik Ahmet Paşa kütüphanesinde bu esere rastladık. ed-Dânî'nin orta hacimdeki (31 varak) bu eseri, muhteva itibarıyla de enteresan bir kitaptır. Bu eserde, kıraatla ilgili eserlerde görüldüğü şekilde ihtilâflardan değil de, tam aksine ittifakla okunan yerlerden bahsedilmektedir. On babtan müteşekkil bu kitapta, iki veya daha fazla kıraat imamı veya ravisinin müşterek okudukları yerler, grup grup ele alınarak kaydedilmektedir.

el-Usûl: Müellifimiz, İdgâmü'l-kebîr isimli eserinde, bu kitabına atıfta bulunmaktadır⁵⁴.

el-Üreûze fî usûli's-sünne: Bu kitabı ez-Zehabî ve İbnü'l-Cezerî haber vermişlerdir⁵⁵. Eserin görebildiğimiz altı beyitlik bir parçasına dayanarak, bunun kelâm dalında, Ehl-i sünnet'in görüşlerini anlatan ve müdafaa eden manzûm bir kitap olduğunu söylemek mümkündür.

Vürûdü harfî'z-zâ: Yalnız Brockelmann'ın bahsettiği⁵⁶ bu risâle, Süleymaniye kütüphanesinde ve dört yaprağı mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'deki zâ harfi bulunan kelimelerden bahsedilmektedir.

Zevâid: Paris Yazmaları kataloğunda Ebû Amr ed-Dânî'ye ait olduğu bildirilen bu eser⁵⁷, Paris Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır. Brockelmann da bu nüshaya işaret etmiştir⁵⁸.

53 Bunları görmek için bkz: Kâtib Çelebi, age, I, 646-649.

54 Bkz: ed-Dânî, İdgâmü'l-kebîr, vr: 32b.

55 ez-Zehabî, age, I, 327; İbnü'l-Cezerî, age ve yer.

56 Brockelmann, Supplementbande, I, 720.

57 Bkz: Vajda, Index, s. 371.

58 Bkz: Brockelmann, GAL, I, 517.